

ՄԱՄՐՎԱՆԻ ԳԱՎԱՌԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐՆ
ԸՍՏ XVI ԴԱՐԻ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՀԱՐԿԱՅՈՒՑԱԿՆԵՐԻ

Արկաղի Ակոսյով

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

Բանալի բառեր՝ *Տայք, հայեր, մահմեդականներ, հարկացուցակներ, Օսմանյան կայսրություն, Օլթի, Ախա:*

Ուսումնասիրությունը նվիրված է Օսմանյան կայսրության Էրզրումի նահանգի կազմում ընդգրկված, Մեծ Հայքի Տայք աշխարհի տարածքում ձևավորված Մամրվանի գավառի ժողովրդագրական պատկերին: XVI դարում գավառը բաժանված էր երկու գյուղախմբերի՝ Մամրվանի և Ախայի, որոնցում հաշվվում էր ավելի քան 9 տասնյակ բնակավայր: Այն մեծմասամբ բնակեցված էր հայերով, սակայն առկա էին նաև այլ ազգերի ներկայացուցիչներ:

Նախաբան. XVI դարի սկզբին Հայաստանին տիրելու համար կատաղի մրցակցություն սկսվեց Օսմանյան կայսրության և Մեֆյան Պարսկաստանի միջև: 1555թ. Ամասիայի հաշտությամբ ընդմիջված պատերազմը վերսկսվում է 1578թ. : 1590թ. պարսից շահ Աբասը կնքում է պարսիկների համար ծանր մի պայմանագիր, որով ճանաչում է թուրքերի իրավունքները Հայաստանի, Վրաստանի և Ատրպատականի մի մասի վրա՝ Թավրիզ կենտրոնով:

Արևմտյան Հայաստանում իրենց տիրապետությունը հաստատելու հետ մեկտեղ՝ թուրքերը ձեռնամուխ են լինում տարածաշրջանի յուրացմանն ու օսմանյան վարչամիավորների ստեղծմանը: Այդպիսի վարչամիավորներից մեկն էր Էրզրումի նահանգի (Էյալեթ) կազմի մեջ ընդգրկված, Մեծ Հայքի Տայք նահանգի կենտրոնական հատվածում գտնվող Մամրվանի (Նարման) գավառը:

Մամրվանի գավառը զբաղեցնում էր պատմական Տայքի Բողխա գավառի կենտրոնական և հարավային շրջանները: Հարավից այն սահմանակից էր Էրզրումի նահանգի

Վերին Բասենի գավառին, արևմուտքից՝ Թորթումի գավառին, հյուսիսից և հյուսիս-արևելքից՝ Ախալցխայի նահանգի Օլթիի գավառին: Որպես վարչական միավոր՝ այն ձևավորվել է XVI դ. երկրորդ կեսին՝ ի սկզբանե լինելով Էրզրումի էյալեթի կազմում¹: Թուրք հեղինակ Ֆերիդուն բեյը Մամրվանը հիշատակում է Էրզրումի նահանգի 15 գավառների շարքում²: XVII դ. վերջին Օսմանյան կայսրությունում տեղի ունեցած վարչական փոփոխությունների հետևանքով Մամրվանի գավառը հայտնվում է Ախալցխայի նահանգի մեջ, որի կազմում մնում է մինչև 1829 թ.:

Մամրվանի գավառի ժողովրդագրական պատկերն ըստ XVI դարի օսմանյան հարկացուցակների

Մամրվանի գավառն ընկած էր Օլթի գետի վերին հոսանքի շրջանում՝ Օլթի գետի ակունքները ներառյալ և Միվրի-չայի ավազանում՝ ընդգրկելով նաև սրանց մեծ և փոքր վտակները: Օլթիի գավառի նկատմամբ այն գերիշխող դիրք էր զբաղեցնում շնորհիվ իր բարձրության: Օլթիից հարավ դադարում են ցածր բլուրները, և սկսվում են լեռները: Թուրքական տիրապետության հաստատման շրջանում Մամրվանի գավառը բաժանվում էր երկու գյուղախմբի՝ Մամրվանի և Ախայի, որոնցից առաջինն զբաղեցնում էր գավառի հյուսիսային և հյուսիս արևելյան, երկրորդը՝ հարավային և հարավ արևմտյան մասը:

Գավառի վարչական կենտրոնը Մամրվան բնակավայրն էր, որը գտնվում էր վարչամիավորի հյուսիսում՝ Օլթիի գավառի հարևանությամբ: Ինչպես գավառի կենտրոնի, այնպես էլ ամբողջ գավառի ու նրա բնակչության վերաբերյալ մանրամասներ է հաղորդում Հակոբ Կարնեցին. «Եվ անդի շրջեալ ի կողմն յարևելից է գաւառ մի մեծ, և բազում գիւղք. և բնակիչք երկրին Հայք և Վրացիք... և ունի բերդ մի բարձր և անառիկ, որ այժմ Մամրվան կոչեն, և ի մէջ բերդին վանք մի փառաւոր յանուն Սրբոյն Գէորգայ է կառուցեալ, որ այժմ Ուլէթ ասեն. և ինքն է պարոնանիստ և հացալից երկիր... և է ի մէջ մայրի անտառացն, որ փիճի ասեն և Ազատ մայրի կոչեն, որ ոչ սկիզբն տեսեալ ոք կայ և ոչ ծայրն հասեալ... և երկիրս այս լի է պաճարեղինօք և ամենայն բարութիւն և ունի սինօռ մինչև Օխտիք քաղաք, և միւս կողմն՝ մինչև Բասեն»³: Իր հերթին Էվլիա Չելեբին այսպես է նկարագրում Մամրվանի բերդը. «Էրզրումի էյալեթում է և սանջաքի բեյի կենտրոն է: Բեյի խասը 203.000 ակչե է... Ունի բերդակալ, ազաբ-աղասի և բերդապահ զինվորներ: Բերդը ամրակուռ և քառակուսի ձևով է կառուցված: Դեպի հարավ նայող դարպասներ ունի»⁴:

Ինչպես պատմական Տայքի մյուս գավառների, այնպես էլ Մամրվանի գավառի պարագայում ժողովրդագրական պատկերի վերհանման գործում մեզ օգնության են

¹ Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի, հայերի և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների մասին, կազմեց Ա. Խ. Մաֆրասոյանը (այսուհետև՝ Թուրքական աղբյուրները), հ. Բ, Երևան, 1964, էջ 219:

² Թուրքական աղբյուրները, հ. Ա, Երևան, 1961, էջ 219:

³ Յակովբ Կարնեցի, Տեղագիր Վերին Հայոց, Վաղարշապատ, 1903, էջ 18:

⁴ Թուրքական աղբյուրները, հ. Գ, Էվլիա Չելեբի, Երևան, 1967, էջ 114:

Մամրվանի գավառի ժողովրդագրական պատկերն ըստ XVI դարի օսմանյան հարկացուցակների

գալիս օսմանյան հարկացուցակները⁵, որտեղ ներկայացված են բնակավայրերը, այդ թվում լքված, գանձվող հարկերի տեսակները և չափը, բնակավայրերի ծխերի քանակը և նահապետների անվանացանկերը: Այս հարկացուցակները բացառիկ սկզբնաղբյուր են ողջ տարածաշրջանի ժողովրդագրական պատկերի վերհանման համար: Այստեղ, ի թիվս այլոց, ներկայացված են նաև Մամրվանի գավառի XVI դարավերջի վերաբերյալ ուշագրավ վկայություններ, որոնք, չնայած որոշակի բացթողումներին և թերություններին, բացառիկ դեր ունեն գավառի բնակչության մոտավոր թվի և ազգային նկարագրի վերհանման գործում: Մամրվանի գավառի վերաբերյալ հարկացուցակում առկա տեղեկատվությունը ներկայացնում ենք ստորև .

Աղյուսակ 1

N	Բնակավայրի անվանումը	Հարկի չափը (ակչե)	Ծխերի թիվը	Հիշատակվող հայկական կամ հայերի շրջանում մեծ տարածում ունեցող անձնանունները	Էջն ըստ հարկացուցակի
Մամրվանի գյուղախումբ					
1	Մամրվան	10000	24	Դաթուր Միքայելի, Կիրակոս՝ նրա եղբայրը, Կարապոզ Մանվելի, Պետրոս Ամրոսի, Խաչատուր Իոսկայի	213
2	Գիկան	10000	40	Շանշի Մովսեսի, նրա որդիներ Զադուկ, Մըսըրբեկ և Զոսբար, Կիրակոս Պետրոսի, նրա եղբայր Բուդաք, Արդի Ավլալեթի, նրա որդիներ Աթանաս և Թորոս, Կիրակոս Չոբանի, Կարթարիր Չոբանի, Սարգիս Շահմելիքի	214
3	Ալաջա Քիլիսա	5000	4	Ազատ Փիրումի, Իսփահանլի Փիրումի, Փիրուլ Փիրումի	214
4	Շեքերլի	12000	48	Քեթխուդա Մուրադի, նրա եղբայրներ Մարգար և Հալամ, Խաչատուր Դաուդի, նրա եղբայր Ամիրվել, Դաուդ Խաչատուրի, նրա որդի Փիրսուլթան, Մանվել Դաուդի, Ասատուր Վարդանի, նրա եղբայր Բիկամար, Թորոս Մանվելի, Բուդաք Խաչատուրի, Կարապետ Փիրուլի, նրա որդի	215

⁵ Տե՛ս և օսմալուրի ջրցցելի և մոզլու դաջորեղի Եո-վլարճեյոսի Մեսաեղ (XVI-XVIII խալլալեղեղի), օսմալուրի Եղեկ Եարտուղի տարեմանիտ, Մեսալուիտ, մցիղ ՄեղնիՄեղնեղիտ և գալեկիմիլեղեղիտ գամօսալեղեղեղ մոամեղադա թրօղ. **Նօլադ Մեղնեղեղիտ**, տեղ., 2013, գլ. 213-234.

Արկաղի Ակոսով

				Մկրտիչ, Գաբրիել Փիրուլի, Կարաբեքիր Փիրուլի	
5	Օլորնուս	13000	33	Թաղբիքար Մանվելի, նրա եղբայրներ Զուլփիկար և Ամիր Նիշադ, Խանդուր Գիրքորի, Միրբել Կարապետի, Մարտի- րոս Նուրհադի, նրա եղբայր Սուլթան, Զանդուլի Գիրքորի, նրա որդի Խանդուր, Զան Վերդի Գիրքոր, Աթաբեկ Մամուլի, Սուլթան Փիրունի, Տիրատուր Փիրունի, Ղազար Փիրունի, Գիրքոր Կույթուսի, Դուլբեկ Փիրունի	216
6	Արսոսս	10000	34	Գաբրիել Գորգի, նրա եղբայրներ Ռուբեն և Ամբրոս, Մութեսելիմ Բալիքի, նրա եղբայր Հակոբ, Չոբան, նրա որդիներ Խաչատուր և Լոմիք	217
7	Սուդկանիք	4500	7	Բուդաք Մկրտչի, Մկրտիչ Շահազիզի, Գիրքոր Բեժանի, նրա եղբայր Կիբադ, Բահադուր Կիրակոսի, Ջաքար Մկրտչի, Մադակ Շահազիզի	217
8	Աչքալուր	4000	6	Ավագ Թաթևուսի, Զանազիզ Գիրքորի, նրա եղբայր Ալիբարի, Բանդուլ Վարագ Գիրքորի	218
9	Վերին Տաճարիկ	6000	7	-	218
10	Խոջա Ալի Փիրան	4000	4	-	219
11	Վարդանուտ	10000	7	Ալի Բադ Գելբադի, նրա եղբայրներ Գաբրիել և Եղիշե, Փարեմուզ Գեորգի, նրա եղբայրներ Ջաքար և Բայանդուր	219
12	Սամաղար	13000	34	Մուրադ Սարգսի, նրա եղբայր Մախ- րոբել, Դովլաթ Առաքելի, նրա եղբայր Դաբուր, Սուլթան Շմավոնի, նրա որդի Թոռնիկ, Փիրսուլթան Սարգսի, նրա եղբայր Խաչադ, Ջաքար, նրա որդի Կուրբեք, Բաագրատ Բուլմուշի, Վարթազիզ Սերոսի	220
13	Գումփոր	10000	28	Սարգիս Զակուլի, Վաբերբեր Կարբիլի, Փարսադան Փարեմուզի, նրա որդիներ Ամիրզադե և Խաչիկ, Կարապետ Դաբեդիլիքի, նրա եղբայր Մախարոբել, Շահեն Խաչիկի	220
14	Փետկիր	5000	22	Դադուր Առաքելի, Կիրակոս Արսլանի, նրա որդիներ Կուրադ և Բալալում, Թորոս Գաբրիելի, Վարդան Բուլդանի /քրիստ./, նրա եղբայրը Մոսիկ /մուս./	221
15	Կոճղանիք	2000	2	Շեհրիբար Թորոսի	222

Մամրվանի գավառի ժողովրդագրական պատկերն ըստ XVI դարի օսմանյան հարկացուցակների

16	Գուրքանիք	6000	8	Ալիլ Գաբրիելի, նրա եղբայր Փիրոզուլի	222
17	Ոսկիձոր	5000	5	Մինաս Իվանի, նրա եղբայր Դուրլիք, նրա որդի, Քուրբան Գիրքորի, Փարսադան Սուրադի, Փիրազիզ Փիրուլի	222
18	Կուկարնիք	6000	10	Դավիթ Փիրումի, Եղիշե Իբրահիմի,	223
19	Վաչեի	6000	-	-	223
20	Բիլիթգիրթ	12000	18	Օվան Մանուկի, նրա եղբայր Եղիշե, Հակոբ Փարեմուզի, նրա եղբայր Օվան, Օվան Դավիթի	224
21	Սորիկ	4000	3	Արզենդի Դավթի, նրա եղբայր Գուրզենդի	224
Ախայի գյուղախումբ					
1	Ախա	21000	73	Դադուր Ամիարայի, Ամիարա Կիրակոսի, նրա եղբայր Քորքմազ, Անդրեաս Քեշիշի, նրա որդի Գաբրիել, Մանուկ Մաքսիմեյի, Ավանես Ազիզի, Ղազար Փիրումի, Համգա Սուլեյմանի, նրա որդի Ամիրսարգիս, Կիրակոս Սամվելի, Ադուլթե Ավանեսի, Մարտիրոս Օվլեթի, Խաչադլաթ Բարբարի, Կիրակոս Չոբանի, Աթաբեկ Օվլեթի, Գութուլ Ավանեսի, Յանիկ Մխիթարի, Մարգիս Օնքուդնիկի, Անդրանիկ Սադի, նրա եղբայր Գաբրիել, Բուդաք Ավազի, Դանիել Մանդիլի, Գիրգոր Աթաբեկի, Ազատ Թեոդորի, Շիրակ Փիրումի, Բայանդուր Բարամի, Անդրեաս Իսմայելի, Քիրաջ Խաչազարի, Փիրում Ավանեսի, Կուրլեթ Դանիելի, Գրիգոր Կիրակոսի, Ամիրազիզ Շիրակի, Խաչատուր Մելիքբեկի	227
2	Խանիրվերք	10000	31	Հակոբ Շահբեկի, նրա որդի Խաչադար, Սմբատ Գիրգորի, նրա եղբայր Իխտիար, Նազար Փիրվելի, նրա եղբայր Ջուլփիկար, Սմբատ Գիրիզի, Իվաջե Մարտիրոսի, նրա որդի Աբել, Օսքիվան Փիրումի, նրա եղբայր Միքել	229
3	Թողոր	5000	3	Սամվել Փիրումի	229
4	Գեղիկ	10000	19	Ջուլփիկար Սարգսի, Բաբենդրեկ Մուրադի, նրա որդի Համբիկ, Բուդաք Խաչիկի, նրա որդի Սեհերանի, Ավանիս Ալեքսանի, նրա եղբայր Անվարա, Քադրիե Սեհերի, նրա	229

Արկաղի Ակոսով

				եղբայր Ասատուր, Ամիրարնո Ավագի, նրա եղբայր Վարբիզ, Թորոս Փիրուլի	
5	Վերին Խորխոր	4094	6	Խանդուր Առաքելի, նրա որդի Գիրքոր, Ղազար Գիրքգիի, նրա որդի Փիրալի, Չոլա Փիրուլի, նրա եղբայր Ղազար	230
6	Չորմայրի	6000	5	Կակոս Փիրուլի, նրա որդի Վասիլ, Ավանես Փիրուլի, նրա եղբայր Աթանուլ, Կումարբեկ Փիրուլի	231
7	Հայդ	10000	19	Վարդան Օրդալեթի, նրա եղբայր Մանուկ, Գիրքոր Բուլեթի, Անդրեաս Փիրումի	232
8	Պլտաջուր	6000	15	Կիրակոս Միրբեկի, նրա եղբայրներ Ռադասիր և Դունդար, Խաչատուր Փիրունի, Վարդան Փիրունի, Մկրտիչ Ջիդաջի, նրա որդի Հակոբ, Ջաքար Չորանի	232
9	Մկնաջուր	5000	6	Մելիք Միքայելի, նրա որդի Ամիրխան, Անդրեկ Փիրումի, նրա որդի Հակոբ	233
10	Վերին Կանդախոր	3000	4	-	233
11	Աչքելուր	3000	6	Ավագ Ջանուսի, Ջանագիզ Գիրքորի, նրա եղբայր Հաղաբար, Բանդուլվան Գիրքորի	234
Ընդամենը		191000	531		

Հարկացուցակում հիշատակվում են նաև 64 այլ բնակավայրեր, որոնց բնակչության թվի կամ ընտանիքների ավագների վերաբերյալ տեղեկություններ չկան, բայց առկա են այդ բնակավայրերից գանձվող հարկերի տեսակների և չափերի վերաբերյալ տվյալներ:

Աղյուսակ 2

N	Բնակավայրի անվանումը	Հարկի չափը (ակչե)	N	Բնակավայրի անվանումը	Հարկի չափը (ակչե)
Մամրվանի գյուղախումբ			33	Վերին Քաջո	9000
1	Կարուն բաղ	3000	34	Վարին Քաջո	3000
2	Սուրբաբենիքին	2000	35	Սուրբսարգիս	13000
3	Շավշատ	4000	36	Կարմիր Աղջա	3000
4	Ներքին Տաճարիկ	4000	37	Խաչի Քում	7000
5	Կըզըլ Քիլիսա	3500	38	Չիլեխանե	5000
6	Շիրեքիան	7000	39	Վարին Սուրսուր	4000
7	Բուլուրփիդ	7000	40	Վարին Կանտիր Ասուր	5000
8	Քելչիչ	4000	41	Խարաբգիր	5000
9	Քիամխիս	4000	42	Փիրնուլեթ	8000
10	Մենդուքչե	3500	43	Ալբիրն	5000

Մամրվանի գավառի ժողովրդագրական պատկերն ըստ XVI դարի օմանյան հարկացուցակների

11	Հանք	35000	44	Քուրմար	4000
12	Կարմիրակչե	5500	45	Օղունաթեփե	6000
13	Հարսնաջուր	3500	46	Վեղիխան	6000
14	Թափնշեիխ	3500	47	Բերդագրակ	4000
15	Սուրնեդե Ավրաք	3500	48	Էրենքում	6000
16	Մամանիք	7000	49	Վերինթափ	6000
17	Կուջանձոր	4000	50	Փիրնվիրան	5000
18	Շուրախ	5000	51	Զանգեձոր	5000
19	Միջինքար	6000	52	Փունջելիք	5000
20	Քութինլու	4000	53	Բաշկալե	10000
21	Կարմիրքար	5000	54	Զերմուկ	5000
22	Սիլուփրեթ	6000	55	Արթուքար	5000
23	Թոփրակկալե	4000	56	Սաբդուլ	4000
24	Զանջուր	4000	57	Բողբերդ	6000
25	Խոշափ	2000	58	Բրտանոց	6000
26	Խուրբաջ	4000	59	Բարջիք	4000
27	Սուղկանիք	-	60	Կրզըլքիլիսա	6000
28	Բաքիքիփե	4000	61	Հարջիք	3500
Ախայի գյուղախումբ			62	Կաբունդար	4000
29	Զարս	5000	63	Քոշա Քիլիսա	6000
30	Քաբուն Աղասի	7000	64	Մկնառինջ	6000
31	Սուրգերեք	3000	Ընդամենը		345500
32	Բուրախշիտ	3000			

Կարևոր է նշել, որ վերը թվարկված բնակավայրերում հանդիպում ենք նաև որոշակի քանակությամբ վրացական անձնանունների: Հաճախ կարելի է հանդիպել դեպքերի, երբ հայրն ունեցել է վրացու, որդին՝ հայի, կամ եղբայրներից մեկը՝ հայի, մյուսը՝ վրացու անուն, որոնք վկայում են խառը բնակչություն ունեցող գյուղերի գոյության, նրանցում երկու ազգությունների միջև ոչ միայն հանդուրժողական, այլ նաև բարյացակամ վերաբերմունքի առկայության մասին: Այսպիսի իրավիճակը ձևավորվել էր դեռևս Մամգիսեի իշխանապետության շրջանում և կարող էր լինել նաև հայության մեջ քաղկեդոնականության տարածման հետևանք⁶: Այսպես, Խանիրվերք գյուղի բնակիչ Մարտիրոսի հայրանունը Խվաջե էր⁷, Վերին Խորխոր գյուղի բնակիչ Ղազարի հայրանունը՝ Գիորգի⁸, Գոմփոր գյուղի բնակիչ Կարապետի եղբոր անունը Մախորոբել⁹:

⁶ Տե՛ս **Մելքոնյան Ա.**, Ջավախքը XIX դ. XX դ. առաջին քառորդին, Երևան, 2003, էջեր 82-83:

⁷ *ოსმალური ვრცელი და მოკლე დავთრები ტაო-კლარჯეთის შესახებ (XVI-XVIII საუკუნეები)*, 83: 229:

⁸ *სოյნ თელიძე*, էջ 230:

⁹ *სოյნ თელიძე*, էջ 220:

Որքան էլ որ թերի են այս հաղորդումները և չեն արտացոլում գավառի ամբողջական էթնոկրոնական նկարագիրը, այսուհանդերձ, առաջին անգամն է, որ գավառի բնակչության ազգային կազմի վերաբերյալ որոշակի տվյալներ են ներկայացվում ըստ առանձին բնակավայրերի: Ինչպես տեսնում ենք՝ հարկացուցակում հայեր կային Մամրվանի գավառի գրեթե բոլոր բնակավայրերում, իսկ որոշ գյուղեր՝ ճնշող մեծամասնությամբ հայերով էին բնակեցված: Հարկացուցակում առկա տեղեկությունները թույլ են տալիս մեզ պնդել, որ Մամրվանի գավառի ազգաբնակչության մեծ մասը առնվազն մինչև XVII դ. կեսերի բռնի մահմեդականացման մեկնարկը ոչ միայն քրիստոնյա էր, այլ նաև հայ: Ինչ վերաբերում է այս ցանկում հանդիպող թուրքական և թուրքաձև անձնանուններին, ապա դրա վերաբերյալ ուշագրավ դիտարկում է արել Հ. Տաշյանը, որի համաձայն «... ժամանակամիջոց մը չափազանց սիրուած են հայ ազգէն եւ կգտնուին ամէն կողմը ...»¹⁰: Դրա վառ վկայությունն է այն, որ միննույն ընտանիքի մեջ տարածված են եղել և՛ հայկական, և՛ թուրքական անձնանուններ: Օրինակ՝ Օլուրնուս գյուղի բնակիչ Նուրիհայի որդիներից մեկի անունը Մարտիրոս էր, մյուսինը՝ Սուլթան¹¹, Մամրվանի բնակիչ Մանվելի հայրանունը Կարագոյոզ էր¹²: Այսպիսի բազմաթիվ օրինակների ենք հանդիպում Մամրվանի գավառի գրեթե բոլոր գյուղերում: Բնակավայրերում առկա հայկական և հայերի շրջանում լայն տարածում ունեցող անձնանունների մեծաքանակությունը թույլ է տալիս մեզ պնդել, որ հայությունը կազմում էր Մամրվանի գավառի բնակչության շուրջ երկու երրորդը: Ընդունելով, որ գյուղական հայ ընտանիքների անդամների թիվը բաղդատելիս՝ միջինը պետք է ընդունել 8-ը, թուրքերինը՝ 6-7, քրդերինը՝ ավելի պակաս¹³, և հաշվի առնելով Մամրվանի գավառի հարկացուցակում առկա 32 բնակավայրերում գոյություն ունեցող 531 ընտանիքները, ստացվում է, որ գավառի վերոնշյալ բնակավայրերում կար շուրջ 4250 բնակիչ, որոնք վճարում էին 191 հազար ակչե հարկ:

Հարկացուցակում առկա են նաև բնակավայրեր, որոնց բնակչության թվի վերաբերյալ չկան տվյալներ, սակայն առկա է այդ բնակավայրերից գանձվող հարկի չափը: Այդպիսի բնակավայրերը թվով 64-ն են, այսինքն՝ կրկնակի ավելի այն բնակավայրերից, որոնց ընտանիքների թվի վերաբերյալ որոշակիություն կա: Ըստ հարկացուցակի՝ վերոնշյալ 64 բնակավայրերից գանձվում էր 345 հազար ակչե, այսինքն՝ գրեթե կրկնակի ավելի, քան աղյուսակ 1-ում ներկայացված 32 բնակավայրերում: Այս փաստերը մեզ թույլ են տալիս ենթադրել, որ Մամրվանի գավառի՝ հնարավորինս իրականությանը մոտ բնակչության թիվը ստանալու համար անհրաժեշտ է առկա թիվը եռապատկել: Այս դեպքում կստացվի, որ Մամրվանի գավառի 96 բնակավայրերում բնակվում էր ավելի քան 12000 մարդ, որոնցից հայեր էին (առաքելական և ուղղափառ քաղկեդոնական) շուրջ 8000-ը:

¹⁰ Տաշեան Յ., Տայք, դրացիք եւ Խոտորջուր, հ. Բ, Վենետիկ, 1980, էջեր 224-225:

¹¹ ოსმალური ვრცელი და მოკლე დავთრები ტაო-კლარჯეთის შესახებ (XVI-XVIII საუკუნეები), გვ. 216:

¹² Նույն տեղում, էջ 213:

¹³ Տե՛ս Մեղրոնյան Ա., Էրզրում, Էրզրումի նահանգի հայ ազգաբնակչությունը XIX դարի առաջին երեսնամյակին, Երևան, 1994, էջ 111-112:

Մամրվանի գավառը XVII դ. առաջին կեսին թուրք-պարսկական պատերազմների ընթացքում քանիցս ենթարկվեց ավերածությունների, թալանի և բռնազաղթի, իսկ XVII դ. կեսերին լայն թափ ստացած բռնի մահմեդականացման գործընթացը հանգեցրեց գավառի ուղղափառ քաղկեդոնական հայության կրոնավիճմանը և ժամանակի ընթացքում ազգային դիմագծի կորստին:

Եզրահանգում. Մամրվանի գավառը XVI դարի երկրորդ կեսին բաժանված էր երկու գյուղախմբերի՝ Մամրվանի և Ախայի, որոնցում հաշվվում էր 96 բնակավայր: Օսմանյան հարկացուցակներից պարզվում է, որ գավառի 32 բնակավայրերում առկա էր 531 ընտանիք, որոնք վճարում էին 191 հազար ակչե հարկ: Մնացած 64 բնակավայրից գանձվող հարկը կազմում էր 345500 ակչե: Մեր հաշվարկով XVI դարի II կեսին Մամրվանի գավառի բնակչության թիվն անցնում էր 12 հազարից, որից հայեր էին շուրջ 8 հազարը:

ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ КАРТИНА МАМРВАНСКОГО САНДЖАКА СОГЛАСНО ОСМАНСКИМ НАЛОГОВЫМ СПИСКАМ XVI ВЕКА

Акопов А. А.

Ключевые слова: *Тайк, армяне, мусульмане, налоговые списки, Османская империя, Олти, Аха.*

Во второй половине XVI века Мамрванский санджак был разделен на две нахие – Мамрван и Акха, с 96 поселениями. Согласно османским налоговым спискам, в 32-х населенных пунктах санджака проживала 531 семья, которые платили 191 тысячу акче налогов. Налог, взимаемый с остальных 64 населенных пунктов, составил 345500 акче. По нашим подсчетам, во второй половине XVI века население Мамрванского санджака превышало 12 тысяч, из которых около 8 тысяч составляли армяне.

DEMOGRAPHIC IMAGE OF MAMRVAN SANJAK ACCORDING TO THE OTTOMAN TAX LISTS OF XVI CENTURY

Акопов А. А.

Key words: *Tayk, Armenians, Muslims, tax lists, Ottoman Empire, Olti, Akha.*

In the second half of the 16th century the Mamrvan Sanjak was divided into two nahiye - Mamrvan and Akha, with 96 settlements. According to the Ottoman tax lists, there existed the tax levied on the remaining 64 settlements amounted to 345,500 akche. According to our calculations, in the second half of the 16th century the population of the Mamrvan Sanjak exceeded 12 thousand, of which about 8 thousand were Armenians.

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի, հայերի և Անդրկովկասի սյուս ժողովուրդների մասին, կազմեց Ա. Խ. Սաֆրաստյանը, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., հ Ա, Երևան, 1961: հ. Բ, Երևան, 1964: հ. Գ, Էվլիա Չելեբի, Երևան, 1967:
2. Մելքոնյան Ա., Էրզրում, Էրզրումի նահանգի հայ ազգաբնակչությունը XIX դարի առաջին երեսնամյակին, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատ, 1994:
3. Մելքոնյան Ա., Ջավախքը XIX դ. - XX դ. առաջին քառորդին, Երևան, Զանգակ-97 հրատ., 2003:
4. Յակովբ Կարնեցի, Տեղագիր Վերին Հայոց, Վաղարշապատ, Սբ Էջմիածնի տպ., 1903:
5. Տաշեան Յ., Տայք, դրացիք և Խոտորջուր, Վիեննա, Միխիթարյանների տպ., հ. Ա, 1973: հ. Բ, 1980:
6. օսմալուրի ջրցելի և մոկլե զաճոթերի լաո-կլառճեթի ղեհաճե (XVI-XVIII ղալկոնեթի), օսմալուրի լեթեթի լարտուլի տարճմանիտ, ղեհաճեթիտ, մցիրե ղեհնիճեթեթիտա զալկեթիմիլեթեթիտ ճամոսաճեթեթ մոաթաճա ղրոթ. ղոճար ղեհնեթեթիտ, տթ., 2013, 868 ճե.

Ընդունվել է՝ 01. 07. 2021

Գրախոսվել է՝ 03. 10. 2021

Հանձնվել է տպ.՝ 15. 10. 2021

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Արկադի ԱԿՈՂՈՎ՝ պատմական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտություններ կենտրոնի
գիտական քարտուղար, էլ. հասցե՝ arkadone1@gmail.com